

PAPER DETAILS

TITLE: `Bolmasa` Kelimesine Dair

AUTHORS: János ECKMANN

PAGES: 33-38

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/401849>

BOLMASA KELİMESİNE DAİR

JÁNOS ECKMANN

Doğu Türkçesinde, aslen 'olmasa, olmazsa' mânasına gelen *bolmasa* fiil şeklinin, cümle başına getirilerek, çeşitli mânaları ifade eden bir bağ veya zarf olarak (bu fonksiyonunda çok defa *bolmasam* v.s. şeklinde) de kullanıldığı görülür. A. von Gabain, Özbek gramerinde bu kelime üzerinde durarak, onu 'andernfalls; nämlich; unter den Umständen; etwa; na dann' ile mânalandırmakta,¹ G. Jarring ise onu 'if not, if not so, in such a case, if so, if possible, by the way' diye tercüme etmektedir.² Başka eserlerde de bu kelime aşağı yukarı bu mânalarla kaydedilmiştir. Kelimenin, bu mânaları kazanabilmesi için, şu merhalelerden geçtiği düşünülebilir :

- olmazsa, olmasa > 1. öyle olmazsa, öyle olmasaydı;
2. yahut, yoksa, aksitakdirde;
3. öyle ise, o takdirde, o halde;
4. peki, pekâlâ;
5. mademki.

Bu hususu aydınlatmak için —yukarıki gruplara göre— bugünkü Doğu Türk şivelerinden birkaç misal gösterelim :

1. (Özbekçe) *pādişā ozini kim ékanligini hātunge bildirip ayti ki: "mēni siz kop hurmatsiz qilip bu yērga qamap qoydiñiz" dedi. hātun pādšāge eyti ki: "sizni mēn yahşi hurmet qildim. bolmasam sizni ham vazirleriñizni āldiğe ālip kirip şermende qilar edim* (Jarring, Uzbek Texts, 64: 217—222) 'Padişah kendinin kim olduğunu kadına bildirip dedi ki: "Siz bana çok saygısızlık edip beni bu yere hapsettiniz" dedi. Kadın padişaha dedi ki: "Ben size çok hürmet ettim. Öyle olmasaydı sizi de vezirleriniz önüne götürüp mahcup ederdim" dedi.'

¹ A. von Gabain, Özbekische Grammatik, Leipzig-Wien 1945, 386. §.

² G. Jarring, Uzbek Texts from Afghan Turkestan, Lund-Leipzig [1938], 180. s. ve Materials to the Knowledge of Eastern Turki, III. Folk-lore from Guma, Lund 1951, 39. s., 4. not.

2. (Karakalpakça) *patşa aytadı*: “biz bir üstünüzge kelgen mehman bolup kelip edik. cowap berseñ, ötip ketsek” deydi. sonnan soñ aydarha aytadı: “üyüñdegi calğız balañnan keş, ya bolmasa usunça ma äskeriñnen keş, sonda cowap beremen” deydi (N. A. Baskakov, Karakalpakskiy yazık I, Moskva 1951, 145: 65—66) ‘Padişah diyor: “Biz huzurunuzda misafir olarak geldik. Müsaade et, geçelim” diyor. Ondan sonra ejderha diyor: “Evindeki biricik oğlundan vazgeç yahut da bu askerlerinden vazgeç, o zaman müsaade ederim” diyor.’

(Karakalp.) *patşa aytadı*: “eger qızımdı oñup jatsañ, qırq kün toy, otuz kün oyunu menen wañt hoşlıq etip qızımdı beremen. jaza (a)lmasañ, gelleniñ kesilgenine qayıl bol, bolmasa oñuma” dedi (Baskakov, a.e., 112: 24) ‘Padişah diyor: “Eğer kızımı efsun duası okuyup iyi edersen, kırk gün düğün, otuz gün oyun ile hoş vakit geçirip kızımı veririm. İyileştiremezsen, başının kesilmesine kail ol, yoksa okuma” dedi.’

(Karakalp.) *patşa hayran boldı*. “pisken balıq tirilgen kitapta bar ma?” dep barlıq ıñsan, mollalardı cıynap soradı. “tabıñ, bolmasa öltiremen” dedi (Baskakov, a.e., 243: 27—28) ‘Padişah şaşırıldı. “Pişmiş balığın dirilmesi kitapta var mı?” diye bütün ıñsan ve mollaları toplayıp soruyor. “Bulun, yoksa sizi öldürürüm” dedi.’

(Karakalp.) *aldı menen iytime tamaqtı bergenimniñ, keyininen hayalıma bergenimniñ sebebi usu* —dep qan balağa— “al iendi seniñ basiñdı alaman, bolmasa sen curtqa ayıp qoyasañ” deydi (Baskakov, a.e., 218: 197) ‘“Önce köpeğime, sonra karıma yemek vermemin sebebi budur” —diye han çocuğa der— “haydi şimdi başını alırım, aksitakdirde sen bunları halka anlattırsın” diyor.’

Yudahin sözlüğüne göre Kırgızcada da *bolboso* ‘eğer olmazsa, aksitakdirde’ mânasında kullanılır, meselâ *bolsoñ bolğondoy bol, bolbosoñ qoy!* ‘yapacaksan yap, aksitakdirde bırak!’ (K. K. Yudahin, Kırgız sözlüğü, Abdullah Taymas tercümesi, Ankara 1945, s.v. *bol-*).

3. (Özb.) “mana mën iliyās bolur men” dedi. “tamāmi dunyā sulerini ihtiyāri mēni qolomda boladur” dedi. “ña har nerse ki siz işitken bolsañız, siz ham aytiñ” dedi. bu kişi ayti: “bolmasam mana şu taşqaridegi katta derya suvini tohtatiriñ, mën bər korayin” dedi (Jarring, Uzbek Texts, 54: 289—295) ‘“İşte ben İlyas’ım” dedi. “Bütün dünya sularının idaresi benim elimdedir” dedi. “Ve her ne işittiniz ise, bana söyleyin” dedi. Bu adam dedi ki: “Öyle ise (Jarring: if possible ‘müm-

künse'), işte bu dışardaki büyük nehrin suyunu durdurun, bir göreyim" dedi.'

(Özb.) "*ō kīši! biz ėmdi kētecak boldik. agarda har na maqsūdiñ bolsa, soragin! haqqiñda duā qilayliq*" dedi. bu kīši eyti ki: "*mēn bolmasam bārip hātunimdan sorayin*" dedi (Jarring, a.e., 49: 179—183) "Ey adam, biz şimdi gideceğiz. Her ne dileğin varsa, dile! Senin için dua edelim" dedi. Bu adam dedi ki: "Öyle ise (veya: o halde; Jarring: in such a case 'o takdirde') ben gidip karımdan sorayım" dedi.'

(Özb.) *Mayli, b ũlmasa qirq tilla beray, dedi* (A. N. Kononov, Grammatika uzbekskogo yazıka, Taşkent 1948, 369. §) 'Peki, öyle ise kırk altın vereyim, dedi.'

(Özb.) *Hat... kimden ėken? —Atamızdan! —Rast mı? —He! —Bolmasa, qattiq qattiq oqu!* (Gabain. Özb. Gramm., 386. §) 'Mektup... kimden imiş? —Babamızdan. —Öyle mi? —Evet. —O halde (Gabain: na dann) yüksek sesle oku!'

(Özb.) *mullaler ayti: "biz sēni haqqiñge duā qilgençe qildi. agarda sēn har nē hālasañ, uşeni hāzirde ham soraymiz, duā qilurmiz"* dediler. *bala ayti: "bolmasam mēni ham katta biylēge (böyle!) oħşaş mālīm kopayisin, ozim ham katta kīši bolayin"* dedi (Jarring, Uzbek Texts, 23: 195—202) 'Mollalar dediler: "Biz senin için gereği gibi dua ettik. Sen her ne istersen, onu da hemen diler, dua ederiz" dediler. Çocuk dedi: "O halde (Jarring: if possible) benim malım da büyük beylerinkine benziyecek kadar çoğalsın, kendim de büyük bir adam olayım" dedi.'

(Özb.) *bu kīši bārip uylerini kordi ki bār oy (böyle!) komur, bār uy tēmur, bār oy (böyle!) gözage toluptur. hātunige bu hābardi bērip eyti ki: "bu kīşiler kop katta ėazizler ėkan. bizler nima uçun şu uç uy altın soramadiq?"* dediler. *hātuni ėsige kēlip eyti ki: "bār! bolmasam şu uç uy tilla bolup qoya qalsin"* dedi (Jarring, a.e., 51: 226—232) 'Bu adam gidip evleri gördü ki bir ev kömür, bir ev demir, bir ev de pamuk kozası ile dolmuştur. Karısına bu haberi verip dedi ki: "Bu adamlar çok büyük azizler imiş. Biz bu üç eve niçin altın istemedik?" dediler. Karısının bir şey aklına gelip dedi ki: "Git! O halde (Jarring: if possible) şu üç ev altınla dolsun" dedi.'

(Özb.) *nāib terefindan hukum boldi ki: "agarda şu kassani fulān kungedey yasap bilmesēñizler, oldurulselər"* dedi. *b'ler aytiler ki: "bolmasam bizlerge bār marta rohset bēriñ..."* dediler (Jarring, a.e., 70:

62—66) ‘Naip tarafından hüküm çıktı ki: “Eğer bu kâseyi filân güne kadar hazırlıyamazsanız, öldürüleceksiniz” dedi. Bunlar (çömlekçiler) dediler ki: “O takdirde (Jarring: if possible) bize bir daha ruhsat verin...” dediler.’

4. (Özb.) *katta inesi bær kun... ayti ki: “sêni qaysi bær işke şāgird qoyayin ki orgenseñ, hunerlik olseñ, dëyman” dëdi. balasi ayti ki: “bolmasa qaysi bær işke qoyursiz mēni?” dëdi* (Jarring, a.e., 68: 3—7) ‘Büyük annesi bir gün... dedi ki: “Seni hangi zanaata çırak olarak vereyim ki onu öğren ve hüner sahibi ol, diyorum” dedi. Çocuğu dedi ki: “Peki (Jarring: in such a case), hangi işe gönderirsiniz beni?” dedi.’

(Özb.) “*aı hâtun! emdi neme iş orgatasan? neme qılayin? mehmânler bolsa uhladı. bær yol korsatkin!*” dëdi. *hâtuni ayti ki: “bolmasam çiqip bær! uşa kişiniñ ki yaninda nân bårdur, şuni yânından asta nânini âlgın*” (Jarring, a.e., 48: 122-128) ‘“Ey kadın, şimdi ne iş öğretiyorsun? Ne yapayım? Misafirler ise uyudular. Bir yol göster!” dedi. Karısı dedi ki: “Peki (Jarring: if possible), yukarıya git! Yanında ekmek bulunan şu adamın yanından ekmeği yavaşça al.”’

5. (Türkî) “*he taz! neredin keldiñ? nerege bäräse?*” *taz dëdi ki: “vay bay! meniñ dadam anam yoq. balası yoq ademge bala bolğalı barämen” dëdi. ô adem dëdi ki: “kël! bolmäsä meniñ balam yoq, manga bala bol!” dëdi* (Jarring, Materials, 39: 7—13 ‘“Ey keloğlan, nereden geldin, nereye gidiyorsun?” Keloğlan dedi ki: “Vay efendim, benim babam anam yok, evlâdı olmıyan bir adama evlât olmağa gidiyorum” dedi. O adam dedi ki: “Gel! Mademki (Jarring: by the way ‘bu vesile ile’) benim çocuğum yok, bana evlât ol!” dedi.’

*

Bolmasa fiil şeklinin cümle başlatan zarf olarak kullanılması bugünkü Türkçeye inhisar eden bir hâdise değildir. Nitekim 1360 yılında meydana getirilen Nehcü'l-ferâdis'te¹ *bolmasa* kelimesinin —cümle başında— ekseriyetle ‘bunun üzerine, bundan (ondan)

¹ Harezmi Türkçesiyle yazılı bu mühim eserin bir yazma nüshası İstanbul'da Süleymaniye Genel Kitaplığı Yeni Cami kısmında 879 numarada kayıtlıdır.

sonra, derken', nadiren de 'bu sebeple' gibi mânalara geldiğini gösteren birkaç misale tesadüf edilmektedir :¹

Ba'zı şahâbalar birle Tâıyfqa bardılar taqı Tâıyfnı bir ay içinde kirdiler, tört yanında bâğlarnı harâb qıldılar. Bolmasa Mâlik atlıg begleri keldi, Musulmân boldı (38a: 5—6) 'Bazı sahabelerle birlikte Taif'e vardılar, bir ay içinde Taif'e girdiler ve dört yanındaki bahçeleri harabettiler. Bunun üzerine Malik adlı beyleri geldi ve Müslüman oldu.'

İbrâhîm peygâmbar aydı: "Sen Şeytân turur-sen, manğa vesvese qılmaq üçün kelding." Ol Şeytânı qavdı taqı taşladı, kéterdi. Bolmasa Hâcargâ taqı âdemî şûratınga bolup keldi (107a: 15—17) 'İbrahim peygamber dedi: "Sen Şeytansın, beni işkillendirmeye geldin". O Şeytanı kovdu ve taşladı, uzaklaştırdı. Sonra (Şeytan) insan suretine girerek Hacer'e de gitti.'

"Eger bu etmek yahşı bolsa erdi, İmâm mundın tenâvül qılğay erdi; emdi kim ol bu etmekdin ihtirâz qıldı erse, biz taqı özing muvâfaqat qılır-biz." Qabûl qılmadılar. Bolmasa bu etmeklerni Declege kemiştiler (110b: 13—15) "Eğer bu ekmek iyi olsaydı, İmam bundan yiyecekti. Şimdi, o bu ekmekten çekindikten sonra, biz de kendisine uyarız." Kabul etmediler. Bundan sonra bu ekmekleri Dicle'ye attılar.'

Zelîhâ keldi taqı Yûsufnıng elgini tuttı taqı dâye artından itti taqı qapuglarnı bağladı. Taqı ketti erse, Yûsuf peygâmbar Zelîhâ birle içre qaldılar. Bolmasa Yûsuf peygâmbar Zelîhâ qatında olturdı (180b: 12—14) 'Zeliha geldi ve Yusuf'un elini tuttu, dadı da onu arkasından itti ve kapuları bağladı. O gittikten sonra Yusuf peygamber Zeliha ile içeride kaldı. Ondan sonra Yusuf peygamber Zeliha'nın yanına oturdu.'

Zelîhâ aydı: "Yâ Yûsuf... sen benim fermânımqa nişe muî" bolmaz-sen?" tedi erse, Yûsuf peygâmbar 'alayhi's-salâm aydı: "...Men gul ermez-men... üç atadın peygâmbar-zâda turur-men" tedi erse, Zelîhâ heç

¹ *Bolmasa* il şeklinin, *Nehcü'l-ferâdis* dışında kalan diğer eski metinlerde de, cümle başlatan zarf olarak kullanılıp kullanılmadığını şimdilik tesbit edemiyorum. J. Schinkewitsch'in *Rabıüzis Syntax*'ında bu mesele ile ilgili bir kayda raslanılmaması dikkate değer. (Bu eserin Türkçe tercümesi *Türk Dili Belleten*, III. seri, 8-9. [1947]. ve 10-11. [1948] sayılarda ilâve olarak çıkmıştır.)

çāra tēmedi, bolmasa turdı, kim Yūsufqa yapşunğay (181a: 7—11) ‘Zeliha dedi: “Ey Yusuf, . . . sen benim emrime niçin itaat etmezsın?” dedi. Yusuf peygamber aleyhi’s-selâm dedi: “. . . Ben köle değilim, . . . üç atadan peygamber oğluyum”. Bunu deyince, Zeliha artık hiçbir şey söyleyemedi; derken, Yusuf’u tutmak için, ayağa kalktı.’

Nēçe kün boldı, men taqı bu nārasīdalar hēç ʔa‘ām tatmadın turur-miz. Bolmasa bu kēçe qazan astım, bu oğlanlarnı awutmaq üçün qazanğa suf kemiştım (54a: 3—5) ‘Birkaç günden beri ben ve bu çocuklar hiç yemek yemedik. Bu sebeple bu akşam kazanı astım ve, bu oğlanları avutmak için, kazana su koydum.’

